

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ ΚΟΡΑΪΣ: ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Αναστάσιος Γ. Μαράς*

Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης/ΕΔΙΠ,
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο/ΣΕΠ

Περίληψη:

Ο Κοραΐς, μεταξύ άλλων, έγραψε και την «Αδελφική διδασκαλία», η οποία εξεδόθη ανωνύμως στα 1798. Στο έργο αυτό αρχικά καταγράφει τα δεινά των σκλαβωμένων Γραικών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει τους Έλληνες. Στη συνέχεια, τεκμηριώνει θεολογικά την αντίσταση των υπόδουλων κατά των Τούρκων. Η επιχειρηματολογία του εδράζεται κυρίως σε χωρία από επιστολές τού Απ. Παύλου και από τις «Πράξεις Αποστόλων, αλλά και από το «Κατά Ματθαίον», το «Α΄ Βασιλειών» και τα βιβλία των Μακκαβαίων. Η χρήση βιβλικών χωρίων και βασικών αρχών τής Χριστιανικής Ηθικής δίδουν επαρκή θεολογική τεκμηρίωση στην αναγκαιότητα της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, της δημοκρατίας και της επανάστασης κατά των Τούρκων. Ειδικότερα, ο Κοραΐς τεκμηριώνει την αναγκαιότητα της ελευθερίας από τούς Τούρκους μέσα από την αλληγορική ερμηνεία βιβλικών χωρίων. Τέλος, η σκλαβιά των Χριστιανών στους Τούρκους έχει και αρνητικές σωτηριολογικές προεκτάσεις. Αυτό συμβαίνει, επειδή στερώντας οι Τούρκοι την ελευθερία από τούς Χριστιανούς, τους στερούν τη δυνατότητα να οδηγηθούν στην αρετή, στην ηθική τελειότητα και, τελικά, στη μετοχή στην άκτιστη αρετή του Θεού, δηλαδή στη σωτηρία.

Article info:

Received: April 18, 2021
Correction: May 22, 2021
Accepted: July 3, 2021

Λέξεις κλειδιά:

Άγαρ,
Απ. Παύλος,
Αρετή,
Δημοκρατία,
Ελευθερία,
Ισότητα,
Σάρρα,
Σωτηρία,
Χριστιανική Ηθική.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 2021 εορτάζουμε τα 200 έτη από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης, η οποία οδήγησε στη δημιουργία τού Νέου Ελληνικού Κράτους. Στο πλαίσιο αυτό έχουν προγραμματιστεί διάφορες εκδηλώσεις, οι οποίες για πολλούς φαντάζουν άνευρες ή ακόμα και λίγες για μία τέτοια επέτειο. Δεν θα εμπλακούμε στις συζητήσεις υπεράσπισης ή κατάρριψης των ανωτέρω αξιολογικών κρίσεων, επειδή εκτιμούμε ότι το κέντρο βάρους τής όποιας απόπειρας θα πρέπει να δοθεί στη συνειδητοποίηση των συνθηκών

που επικρατούσαν κατά την Τουρκοκρατία, όπως και στις αιτίες που οδήγησαν τους προγόνους μας στην εκδήλωση της επανάστασης του 1821. Στο πλαίσιο αυτό η μελέτη του έργου κορυφαίων μορφών τού Γένους που έζησαν κατά την Τουρκοκρατία, έγραψαν και προετοίμασαν την επανάσταση μπορεί να μας διαφωτίσει σχετικά. Πρόκειται για τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς τής περιόδου, καθώς και για Διαφωτιστές¹. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και ο Αδαμάντιος Κοραής.

Ο Αδαμάντιος Κοραής γεννήθηκε στη Σμύρνη στις 27 Απριλίου 1748². Μετά την αρχική εκπαίδευσή του στη γενέθλιο πόλη συνέχισε με φιλολογικές σπουδές για έξι χρόνια στο Άμστερνταμ. Παράλληλα, με προσωπικές φροντίδες του κατόρθωσε να μάθει Ιταλικά, Γαλλικά και Λατινικά³. Η επιστροφή στη Σμύρνη ήταν τραυματική για τον Κοραή, ο οποίος, για να γλυτώσει από τις τουρκικές καταπιέσεις, μετέβη στα 1782 στο Μονπελιέ, για περαιτέρω σπουδές στην Ιατρική. Μετά το πέρας των σπουδών του στα 1788 εγκατεστάθη στο Παρίσι, όπου παρέμεινε έως τον θάνατό του στα 1833. Ο Κοραής διακατείχετο από μίσος και απέχθεια κατά των Τούρκων και επηρεασμένος από τις αρχές της Γαλλικής επανάστασης επιθυμούσε τον διαφωτισμό των Ελλήνων⁴. Το αίτημα της πνευματικής αυτογνωσίας αποτελούσε μέρος τής φιλοσοφίας του Νεοελληνικού Διαφωτισμού⁵. Στην προοπτική αυτή οι σκλαβωμένοι θα επαναστατούσαν ζητώντας εκδίκηση και ελευθερία⁶. Στη σκέψη του Κοραή η παιδεία και η επανάσταση οδηγούσαν στην ελευθερία, εκτίμηση που τον ώθησε να ασχοληθεί με αυτό που μπορούσε, δηλαδή με την παιδεία του Γένους. Με τον τρόπο αυτό ανεδείχθη σε κύριο εκπρόσωπο για την υπόθεση της παιδείας κατά την Τουρκοκρατία⁷.

Αν και ο Κοραής έγινε γνωστός κυρίως από τα φιλολογικά έργα του, ταυτόχρονα συνέγραψε και θεολογικά έργα. Βέβαια, οι απόψεις των ερευνητών για το θεολογικό έργο του διίστανται, καθώς σύμφωνα με ορισμένους εκλάμβανε τη θρησκεία ως δόξα και υπόληψη περί Θεού και θείων πραγμάτων και ότι επίσης η θρησκεία κήρυττε την ανεξαρτησία⁸. Αντίθετα, άλλοι θεωρούν ότι οι θεολογικές απόψεις του δεν συνάδουν με τις απόψεις τής Ορθόδοξης Εκκλησίας⁹. Σε κάθε περίπτωση, χαρακτηριστικό δείγμα γραφής για την κατανόηση των θεολογικών αντιλήψεων του Αδαμάντιου Κοραή αποτελεί το έργο του «Αδελφική διδασκαλία».

Η «Αδελφική διδασκαλία» μπορεί πράγματι, μεταξύ άλλων, να μας διαφωτίσει για τις συνθήκες τής Τουρκοκρατίας. Πρόκειται για το ένα από τα τρία έργα τα οποία εξεδόθησαν ανώνυμα το 1798, με σκοπό να ανατρέψουν τις απόψεις του έργου «Διδασκαλία πατρική»¹⁰.

1 Χατζηφώτης 1985, 12 κ.εξ. Χρ. Θ. Κρικώνης, 1991, 28-29.

2 Αδαμάντιος Κοραής χ.χ., 8.

3 Στο ίδιο, 14 κ.εξ.

4 «Τὸ παιδιόθεν τρεφόμενον εἰς τὴν ψυχὴν μου κατὰ τῶν Τούρκων, μῖσος κατήντησεν, ἀφοῦ ἐγεύθην εὐνομούμενης πολιτείας ἐλευθερίαν, εἰς ἀποστροφὴν μανιώδη. Τοῦρκος καὶ θηρίον ἄγριον εἰς τὸν λογισμὸν μου ἦσαν λέξεις συνώνυμοι, καὶ τοιαῦται εἶναι ἀκόμη, ἂν καὶ εἰς τῶν μισοχρίστων φίλων τοῦ τυράνου τὸ Λεξικὸν σημαίνωσι διάφορα πράγματα», Στο ίδιο, 23.

5 Κιτρομηλίδης 2010, 25 κ.εξ.

6 Finlay 2021, 146.

7 Ζαχαρόπουλος 1983, 39. Μαλαφάντης 2013, 125 κ.εξ.

8 Χρήστου 2003, 316-317.

9 Δημαράς 2009, 152. Ζυγογιάννη 2019, 35-37.

10 *Διδασκαλία πατρική: Συντεθείσα παρά του Μακαριωτάτου Πατριάρχου της αγίας πόλεως Ιερουσαλήμ κυρ Ανθίμου εις οφέλειαν των Ορθόδοξων Χριστιανών νυν πρώτων τυπωθείσα δι' ιδίας δαπάνης του Παναγιώτου Τάφου*. Κωνσταντινούπολη: Ιωάννης Πηγός, 1798.

Δεν θα ασχοληθούμε με τον πραγματικό συγγραφέα του προαναφερθέντος έργου, καθώς το εν λόγω ζήτημα θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μια άλλης μελέτης¹¹. Σε κάθε περίπτωση ο Κοραΐς δεν αποδέχεται τον Άνθιμο Ιεροσολύμων ως συγγραφέα του έργου «Διδασκαλία πατρική»¹², όπως άλλωστε και ο ίδιος ο Άνθιμος, ο οποίος καταταράσθηκε το εν λόγω έργο ως κίβδηλο¹³.

Για τον Κοραΐ έχουν συγγραφεί αρκετές μελέτες, όπως και για την «Αδελφική διδασκαλία» έχουν αφιερωθεί αρκετές σελίδες, κυρίως στο πλαίσιο ευρύτερων μελετών¹⁴. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ορισμένες πτυχές, οι οποίες δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς. Στο πλαίσιο αυτό, το ερώτημα που θα μας απασχολήσει είναι ποιά ήταν η θεολογική τεκμηρίωση του αγώνα κατά των Τούρκων από τον Αδαμάντιο Κοραΐ, καθώς και πού εδράζεται; Στην παρούσα μελέτη μας θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε το ανωτέρω ερώτημα μέσα από το προαναφερόμενο έργο. Αλλά ας αναλάβουμε την έρευνα με τη δέουσα σειρά.

ΟΙ ΓΡΑΙΚΟΙ ΚΑΙ Η ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ ΤΟΥΣ

Από τον τίτλο της «Αδελφικής Διδασκαλίας...» διαπιστώνουμε ότι ο Κοραΐς απευθυνόμενος στους σκλαβωμένους, δεν τους αποκαλεί ούτε Ρωμιούς ούτε Έλληνες, αλλά Γραικούς. Πρόκειται για συνειδητή επιλογή, καθώς πίστευε ότι οι Ρωμαίοι είχαν στερήσει την ελευθερία των Ελλήνων¹⁵. Ίσως να ήταν επηρεασμένος από τον Αριστοτέλη, ο οποίος θεωρούσε τον όρο *Γραικοί* παλαιότερο του *Έλληνες*¹⁶. Σε κάθε περίπτωση, ο Κοραΐς δεν υιοθετούσε κάποιον νεολογισμό της εποχής του, καθώς στην αρχαιότητα ο όρος *Γραικοί* συνδεότο με τις βόρειες και τις βορειοδυτικές φυλετικές ομάδες του Ελλαδικού χώρου¹⁷. Παρόλα αυτά, αναφερόμενος στους τελευταίους αυτοκράτορες της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τους ονομάζει «Γραικορωμαίους»¹⁸.

Τα δεινά της δουλείας ήσαν πολλά και περιγράφονται γλαφυρά από τον Κοραΐ. Συγκεκριμένα, διατυπώνει λόγον για βία, αδικία, αφόρητους φόρους, αρπαγές παιδιών και παρθένων, ασέλγειες, εκτοπισμούς, αναγκαστικές μετοικεσίες και εξισλαμισμούς¹⁹.

11 Ενδεικτικά θα αναφέρουμε ότι ορισμένοι θεωρούν ως συγγραφέα της «Διδασκαλίας πατρικής» τον Αθανάσιο Πάριο. Βλ. Podskalsky 2005, 447-448. Άλλοι, αποδέχονται τον Άνθιμο ως συγγραφέα του επίμαχου έργου. Βλ. Μαντούβαλου 2010.

12 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, iii, 25-26.

13 Podskalsky 2005, 448.

14 Ενδεικτικά και επιλεκτικά παραθέτουμε τα ακόλουθα: Μαρία Μαντούβαλου, «Άνθιμος Πατριάρχης τής Αγίας Πόλεως Ιερουσαλήμ και Πάσης Παλαιστίνης και τὸ ἔργο του: Διδασκαλία Πατρική», Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» 2ο Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Άγιοι Τόποι και Ρωμηοσύνη» Αθήνα Κυριακή 30 Μαΐου 2010, <http://www.romiosini.org.gr/7F70EBB3.print.el.aspx> (Ημ. ανάκτησης: 22 Μαρ 2021). Ανδρ. Ζ. Μάμουκας, *Αδαμάντιος Κοραΐς: Βίος και έργα* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1989). Ρ. Κ. Ενερεκίδες, *Adamantios Coray: tirés des archives d'une étude parisienne et des Archives de la Seine* (Berlin: Akademie-Verlag, 1959). Γ. Γ. Λαδάς, *Βιβλιογραφικά έρευνα αναφερόμενα εις τα έργα του Αδαμάντιου Κοραΐ* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον των βιβλιοφίλων, 1934).

15 Πεχλιβάνος 1999, 160-161.

16 «αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῶν· οὗτος γὰρ πολλαχοῦ τὸ ρεῦμα μεταβέβληκεν· ᾧ κουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοὶ νῦν δ' Ἕλληνες», Αριστοτέλης, *Μετεωρολογικά*, Α,352a-b.

17 Χρήστου 1960, 13.

18 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 44-45.

19 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 27, 52.

Επισημαίνει, μάλιστα, ότι με αυτούς τούς τρόπους οι Τούρκοι είχαν ελαττώσει των αριθμό των πιστών και εάν αφήνοντο ανεμπόδιστοι θα ελλόχευε ο κίνδυνος να εξαλείψουν τους Χριστιανούς από την επικράτειά τους²⁰. Αν και ο Κοραής επικεντρώνεται στα δεινά που υπέμεναν οι υπόδουλοι από τους Τούρκους, δεν παραλείπει να αναφερθεί και στις Βενετοκρατούμενες περιοχές. Συγκεκριμένα, αναφέρει, εύστοχα, ότι οι Βενετοί στα εδάφη τους δεν άφηναν ελεύθερη την Ορθόδοξη Εκκλησία από την παπική τυραννία²¹.

Το -κατά τον Κοραή- κύριο αίτιο της δουλείας δεν ήταν η ανανδρία των Γραικών, αλλά η φιλοτουρκική πολιτική των ηγεμόνων τής Ευρώπης²². Παράδειγμα αυτής της πολιτικής αποτελούσε ο Αυτοκράτορας της Αυστροουγγαρίας, ο οποίος είχε παραδώσει στους Τούρκους οκτώ Γραικούς τής Βιέννης, οι οποίοι ηργάζοντο για τον διαφωτισμό και την ελευθερία τής Ελλάδας²³. Παρόλα αυτά, εξαιτίας τού «Διδασκαλία πατρική» ελλόχευε ο κίνδυνος να θεωρήσουν οι Ευρωπαίοι ηγεμόνες ότι οι Γραικοί ήταν φίλοι της δουλείας και ότι εκαυχώντο για τα δεσμά τους, ενώ, αντιθέτως, το μίσος κατά των τυράννων ήταν ριζωμένο στις καρδιές τους²⁴. Η εν λόγω στάση είναι αναπόφευκτη, καθώς οι Γραικοί είναι απόγονοι των αρχαίων ηρώων²⁵, οι οποίοι παροτρύνοντας αλλήλους κατά των Περσών έλεγαν: «Εμπρός, των Ελλήνων γενναία παιδιά να ελευθερώσετε πατρίδα, τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας να ελευθερώσετε τα ιερά και των προγόνων τους τάφους· τώρα για όλα είναι που πολεμάτε»²⁶.

Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΝΗΣΗΣ ΥΠΟΤΑΓΗΣ ΣΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

Κατά τον Κοραή, η υποδούλωση των Γραικών στους Τούρκους δεν οφείλετο στη Θεία Πρόνοια, αλλά στην αντιλαϊκή πολιτική των «Γραικορωμαίων» αυτοκρατόρων²⁷. Οι τελευταίοι, αμελώντας τα της διοίκησης του Κράτους, θεολογούσαν χωρίς να έχουν το απαιτούμενο θεολογικό και ηθικό υπόβαθρο²⁸. Αλλά και ορισμένοι ηγέτες τού Γένους κατά τους χρόνους της δουλείας συνέπλεαν με τους Τούρκους, επιτείνοντας τα δεινά τού Γένους²⁹. Στην «Αδελφική διδασκαλία» ο Κοραής, όπως και ο ανώνυμος συγγραφέας της «Ελληνικής Νομαρχίας», θίγει το θέμα τής στάσης των κοτζαμπάσηδων και του ανώτερου κλήρου, χωρίς να είναι αυτός ο κύριος σκοπός του³⁰.

20 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 45-46.

21 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 46-48. Για την Ορθόδοξη Εκκλησία στις βενετοκρατούμενες περιοχές, βλ. Μαράς 2012, 37-38.

22 Αδαμάντιος Κοραής 1798, iv.

23 Πιθανότατα ο Κοραής αναφέρεται εδώ στον Ρήγα Βελεστινλή και στους επτά συντρόφους του, οι οποίοι παραδόθηκαν από τους Αυστριακούς στους Τούρκους για να στραγγαλισθούν στα 1798, δηλαδή το ίδιο έτος με την κυκλοφορία της «Αδελφικής διδασκαλίας».

24 Αδαμάντιος Κοραής 1798, iv-v.

25 Αδαμάντιος Κοραής 1798, v.

26 Αισχύλος, *Πέρσαι*, 402-405. Αδαμάντιος Κοραής 1798, v.

27 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 31-32.

28 «...αμελήσαντες τήν διοίκησιν τής βασιλείας, μετασχηματισθέντες έκ βασιλέων εις θεολόγους, κινούντες καθ' έκαστην μωράς και άπαιδευτούς ζητήσεις περιί δογμάτων, και μηδεμία έχοντες φροντίδα τουίήθικου μέρους...», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 32.

29 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 35-36.

30 Βακαλόπουλος 1991, 107-109.

Ανεξάρτητα από τα λάθη τού παρελθόντος και τις αδυναμίες ορισμένων, ο Κοραΐς πίστευε ότι είχε έλθει η ώρα για την πνευματική ανάταση του Γένους, η οποία θα έφερε την ένοπλη αντίδραση.

Η ελάχιστη αντίδραση των Ελλήνων στις θηριωδίες των Τούρκων θα έπρεπε να εκκινεί από την ελάχιστη δυνατή αντιμετώπισή τους, δηλαδή τη φυγή³¹. Αν και η εν λόγω στάση μπορεί να εκπλήσσει ορισμένους, στην πράξη δεν πρόκειται για φυγομαχία αλλά για στρατηγικό ελιγμό, ο οποίος επροτείνεται από τους ειδικούς τού πολέμου από τα χρόνια της αρχαιότητας, όχι μόνο στον τότε γνωστό κόσμο αλλά και πολύ πέρα από αυτόν³². Πρόκειται, επίσης, για έκφραση του αισθήματος της επιβίωσης, το οποίο κατά τον Κοραΐ αποτελεί και εντολή τού Χριστού³³. Στο σημείο αυτό ο Κοραΐς θέτει τις -περί υπακοής εν Χριστώ- απόψεις τής Χριστιανικής Ηθικής ως επιστέγασμα στην επιχειρηματολογία του³⁴. Σε άλλο σημείο του έργου ο Κοραΐς επανέρχεται στο ζήτημα της αποφυγής των δεινών, όταν αυτή καθίσταται εφικτή, παραθέτοντας το παράδειγμα του Απ. Παύλου. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ο Παύλος απέφυγε τη μαστίγωση μετά από τη σύλληψή του από τους Ρωμαίους, φανερώνοντας στον Ρωμαίο διοικητή ότι είναι Ρωμαίος πολίτης³⁵. Στην προοπτική αυτή, ο Κοραΐς επεκτείνει τον ανωτέρω συλλογισμό σε άλλο σημείο τής «Αδελφικής Διδασκαλίας», προτρέποντας τους Χριστιανούς να μην προβαίνουν σε αταίριαστους δεσμούς με τους Τούρκους³⁶, ακολουθώντας σχετική προτροπή τού Απ. Παύλου³⁷.

Ο Κοραΐς χρησιμοποιεί συχνά τον Απ. Παύλο στην απόπειρά του να τεκμηριώσει τον αγώνα κατά των Τούρκων με χωρία από την Κ. Διαθήκη. Στο πλαίσιο αυτό παραθέτει τις αναφορές τού Απ. Παύλου για τη δούλη Άγαρ και την ελεύθερη Σάρρα³⁸. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι ο Απ. Παύλος προσήρμωσε αλληγορικά στην Καινή Διαθήκη τις εν λόγω αναφορές για τους δυο υιούς του Αβραάμ, Ισαάκ και Ισμαήλ. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει ότι από τον Ισμαήλ κατάγονται οι Τούρκοι, για να καταλήξει τονίζοντας ότι ο Χριστός μάς ελευθέρωσε. Γι' αυτό θα πρέπει να παραμένουμε σταθεροί στην ελευθερία και θα πρέπει να μην εισερχόμεθα εκ νέου στον ζυγό τής δουλείας³⁹. Στο σημείο αυτό γίνεται φανερή η απόπειρα αλληγορικής ερμηνείας τού προαναφερόμενου χωρίου από την «Προς Γαλάτας» επιστολή, με στόχο την προσαρμογή του στην κατάσταση της προεπαναστατικής Ελλάδας. Ταυτόχρονα, οι Χριστιανοί εμφανίζονται ως τέκνα τής θείας επαγγελίας καταδιωκόμενα από τούς απογόνους τής Άγαρ, τους Τούρκους. Στην προοπτική αυτή ο αγώνας για την ελευθερία καθίσταται ταυτόσημος με τον αγώνα για τη θέωση και, κατά συνέπεια, η εθνική απελευθέρωση λαμβάνει τον χαρακτήρα θείας εντολής και εντάσσεται στον αγώνα των πιστών για τη σωτηρία και τη θέωση.

31 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 28.

32 Από τον 5^ο αι. π.Χ. ο Κινέζος πολεμιστής-φιλόσοφος Σουν Ζου και οι σχολιαστές τού έργου του δίδασκαν ότι: «Όταν ο εχθρός είναι επιτυχημένος, προετοιμάσου εναντίον του. όταν είναι δυνατός, απόφυγε τον», βλ. Τζου 2008, 27-28.

33 «ὅταν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην», Μτ 10:23.

34 Μαντζαρίδης 2004, 206.

35 «ὅτι ὁ Παῦλος ἔφυγε τὴν μαστίγωσιν, φανερῶν ἑαυτὸν ἐλεύθερον καὶ πολίτην Ῥωμαῖον», Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 38. Βλ. επίσης Πραξ. 22:25.

36 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 43.

37 Β' Κορ 6:14-17.

38 Γαλ 4:21-5:1.

39 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 57.

Στην «Προς Ρωμαίους» Επιστολή ο Απ. Παύλος ζητεί από τούς πιστούς να υποτάσσονται στις ανώτερες εξουσίες⁴⁰. Παρόλα αυτά, ο εν λόγω στίχος δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωση των Τούρκων. Αυτό συμβαίνει, επειδή κατά τον Κοραή ο Απ. Παύλος αναφέρεται σε ηγεμόνες, οι οποίοι ακολουθούν τους νόμους, τιμωρούν την κακία και επιβραβεύουν την αρετή⁴¹. Αντίθετα, στην Οθωμανική αυτοκρατορία, πέρα από τα δεινά των σκλαβωμένων, ο καθένας μπορεί να ενεργεί κατά βούλησιν, αρκεί να μπορεί να δωροδοκήσει τους Τούρκους⁴². Εδώ ο Κοραής συμφωνεί με σχετικές απόψεις τού Γρηγορίου τού Θεολόγου⁴³. Ταυτόχρονα, αναπτύσσει τις -περί της Ηθικής και της Πολιτικής- απόψεις του μέσα από την εφαρμογή καινοδιαθηκικών απόψεων στο παράδειγμα της άσκησης της εξουσίας από τους Τούρκους⁴⁴. Πράγματι, ο Κοραής, για να τεκμηριώσει την επιχειρηματολογία του για άρνηση υποταγής στην άδικη εξουσία των Τούρκων, παραθέτει τρία καινοδιαθηκικά αποσπάσματα, τα οποία επικρίνουν την άδικη τιμωρία⁴⁵.

Εκτός από τη φυγή ο Κοραής πίστευε και στην ένοπλη αντίδραση του Γένους κατά των Τούρκων, την οποία τεκμηριώνει με παράδειγμα από την Π. Διαθήκη. Συγκεκριμένα, ποιείται αναφορά στους Μακκαβαίους, οι οποίοι ήσαν ανδρείοι πολεμιστές και αντιστάθηκαν στην τυραννία τού Αντιόχου⁴⁶. Με τον τρόπο αυτό ο Κοραής τεκμηριώνει αιογραφικά την ανάληψη πολεμικής δράσης, η οποία μάλιστα για τον λόγο αυτό θα έχει την ευλογία τής Εκκλησίας. Ο ίδιος συνεχίζει την επιχειρηματολογία του, τονίζοντας ότι η Εκκλησία δεν έπαυσε να καταράται τον τύραννο και να ζητά εκδίκηση από τον Θεό. Για την τεκμηρίωση των λεγομένων του παραθέτει το τροπάριο: «Σῶσον, Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα»⁴⁷. Ο Κοραής ερμηνεύοντας το εν λόγω τροπάριο επισημαίνει ότι οι *βάρβαροι*, τους οποίους καταράται η Εκκλησία, είναι οι Τούρκοι. Αντίστοιχα, οι *βασιλείς* έως την πτώση τής Κωνσταντινούπολης ήταν οι «Γραικορωμαίοι» αυτοκράτορες, ενώ μετά από την πτώση τη θέση τους έλαβον οι αυτοκράτορες της Ρωσίας ή οποιασδήποτε άλλης φιλελληνικής ευρωπαϊκής ηγεμονίας⁴⁸.

Ο Κοραής έχοντας βιώσει στο Παρίσι τις ημέρες της Γαλλικής επανάστασης και όντας επηρεασμένος από τις φιλελεύθερες ιδέες του Διαφωτισμού, έρχεται σε αντίθεση με Πατέρες και διανοητές τής Ανατολής, οι οποίοι πιστεύουν ότι η εξουσία τού ηγεμόνα είναι θεόδοτη⁴⁹. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι κανένα τυραννικό καθεστώς δεν είναι θεόσταλτο. Στην προοπτική αυτή η αντίδραση σε ένα τέτοιο καθεστώς είναι δικαιολογημένη.

40 Ρωμ 13:1.

41 «Κατὰ τὴν διδασκαλίαν λοιπὸν τοῦ Παύλου, εἰς μόνους τούς νομίμους ἡγεμόνας εἶναι χρεωστούμενη ἡ ὑποταγή. εἰς ἐκείνους, λέγω, ὅσοι ἀκολουθοῦντες τοῦς νόμους, κολάζουσι τὴν κακίαν, καὶ ἐπαινοῦσι τὴν ἀρετὴν», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 29.

42 «εἰς αὐτὴν πᾶς ἕνας ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ πράξῃ τὰ πάνδεινα κακά, ἂν μόνον ἔχη τὸν τρόπον νὰ χορτάσῃ τὴν τουρκικὴν φιλαργυρίαν», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 29.

43 Γρηγόριος ο Θεολόγος, PG 35, 976. Βλ. επίσης Μαρὰς 2008, 53.

44 Χαραλαμπίδης 1998, 32-33.

45 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 29-30. Βλ. επίσης Ιω 18:23. Πραξ 22:25 και 23:3.

46 «Σιωπῶ τοὺς Μακκαβαίους, τοὺς ὁποίους ἡ Ἐκκλησίᾳ δοξάζει, ὡς ἀνδρείως πολεμήσαντας, καὶ ἀντισταθέντας εἰς τὴν τυραννίαν τοῦ Ἀντιόχου», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 38.

47 Συλλογικό 2015, 292.

48 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 44-45.

49 Μαρὰς 2008, 53-55. Τριαντάρη 2002, 13 κ.εξ.

Την προαναφερόμενη πολιτική άποψη του σπεύδει να τεκμηριώσει με σχετικές αναφορές από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη⁵⁰. Η ερμηνεία τού Κοραή στα εν λόγω χωρία είναι ότι ο Θεός δίδαξε ότι έπλασε τον άνθρωπο ελεύθερο και αυτεξούσιο, ζητώντας από αυτόν να υποτάσσεται μόνον στους νόμους Του και όχι στη βούληση άλλων ανθρώπων⁵¹. Επομένως, στην περίπτωση των Τούρκων, οι οποίοι είναι βάρβαροι, τύραννοι και αλλογενείς των Ελλήνων, η εναντίων των Τούρκων αντίδραση καθίσταται έτι δικαιολογημένη και επιτακτική⁵². Στο σημείο αυτό ο Κοραής ακολουθεί, αλλά και προσαρμόζει επαναστατικά τις περί ελευθερίας σχετικές απόψεις τής Χριστιανικής Ηθικής⁵³. Συνεχίζοντας στο ίδιο πνεύμα ο Κοραής, παραθέτει το γνωστό περί ισότητας όλων των πιστών χωρίο τού Απ. Παύλου, προτιθέμενος να τονίσει ότι ακόμη και η Κ. Διαθήκη διδάσκει τόσο την ελευθερία όσο και τη δημοκρατική ισονομία των ανθρώπων⁵⁴. Άλλωστε, μόνο στα δημοκρατικά καθεστώτα μπορεί να βιώνεται η ελευθερία⁵⁵. Εν ολίγοις, ο Κοραής αναπτύσσει το γνωστό τρίπτυχο της Γαλλικής επανάστασης *liberté, égalité, fraternité* (ελευθερία, ισότητα, αδελφoσύνη).

Τέλος, ο Κοραής υπογραμμίζει ότι αρετή δεν είναι να πράττουμε το καλό φοβούμενοι την ανθρώπινη τιμωρία⁵⁶. Με τον τρόπο αυτό εκφράζει τις σχετικές απόψεις τής Χριστιανικής Ηθικής, σύμφωνα με την οποία η ηθική ζωή δεν αποτελεί μέσο εξαγοράς της σωτηρίας, αλλά αβίαστον τρόπο φανερώσεως της χάριτος του Θεού και της ανακαινίσεως του ανθρώπου⁵⁷. Ταυτόχρονα, ο Κοραής υπονοεί ότι η αρετή αποτελεί μια ελεύθερη οικιοθελή πορεία του ανθρώπου προς τον Θεό. Η εν λόγω πορεία όμως καθίσταται αδύνατη, επειδή οι Τούρκοι, στερώντας την ελευθερία των Χριστιανών, αφαιρούν ταυτόχρονα και το μέσο που μπορεί να τους οδηγήσει στην αρετή⁵⁸. Στην προοπτική αυτή, ο πιστός θα πρέπει να ακολουθήσει την προτροπή τού Απ. Πέτρου και να πειθαρχήσει στον Θεό και όχι στους ανθρώπους, δηλαδή στους Τούρκους⁵⁹. Πρόκειται για μια πρόταση η οποία εγγράφεται και σε ό,τι ορίζεται ως Θεολογία της Ιστορίας, η οποία προκύπτει από την αποδοχή της μεταφυσικής της εμμένειας.

50 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 38-39. Βλ. επίσης Α΄ Βασ 8:11-18.

51 «Καὶ ταῦτα μὲν ἔξεγεν ὁ Θεὸς πρὸς Ἰουδαίους, διὰ τὰ τοὺς διδάξει, ὅτι κτίσας τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον καὶ αὐτεξούσιον, ἢ βουλὴ Του ἦτον νὰ μείνη πάντοτε τοιοῦτος, μὴν ὑποτασσόμενος πλὴν εἰς αὐτοὺς τοὺς νόμους, καὶ ὄχι ποτὲ εἰς τὰς αὐτογνώμονας βουλήσεις τῶν ὁμοιοπαθῶν τοῦ ἀνθρώπων», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 39-40, 41, 49. Βλ. επίσης Πραξ. 5:29. Κολ 4:1.

52 «καὶ σημείωσε ὅτι ἐζήτουν βασιλέα ὁμογενῆ καὶ νόμιμον, ὄχι βάρβαρον καὶ ἀλλογενῆ τύραννον», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 38, 41.

53 Μαντζαρίδης 2004, 257 κ.εξ., 262-263.

54 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 40. Βλ. επίσης Γαλ 3:28.

55 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 50-51, 53.

56 «Νομίζει τάχα ὁ φιλότουρκος συγγραφεὺς, ὅτι τὸ διὰ φόβον ἀνθρωπίνης ποινῆς πραττόμενον ἀγαθὸν λογίζεται σιμὰ εἰς τὸν Θεὸν ἀρετὴ;», Αδαμάντιος Κοραής 1798, 40.

57 Μαντζαρίδης 2004, 536.

58 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 49.

59 Αδαμάντιος Κοραής 1798, 49-50. Βλ. επίσης Πραξ 5:29.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ο Κοραΐς επισημαίνει ότι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα έλαβαν χώρα αρκετά επαναστατικά κινήματα στην Ευρώπη, με σημαντικότερη τη Γαλλική επανάσταση⁶⁰, γεγονός που θα μπορούσε να ωθήσει τους Γραικούς να μιμηθούν τους επαναστατημένους λαούς⁶¹. Θα έπρεπε δηλαδή οι Έλληνες, κατά πρώτον, να προοδεύσουν πνευματικά και, στη συνέχεια, να επαναστατήσουν. Όμως όλες οι επίμονες απόπειρες του Κοραΐ να διδάξει το ελληνικό έθνος πώς να είναι αυτό που «όφειλε» έπεσαν στο κενό από την πρώτη στιγμή, καθώς οι επαναστάτες αγνόησαν τις προτροπές του για πρότερη πνευματική αναγέννηση και καλή προετοιμασία τού αγώνα⁶². Παρόλα αυτά, ο ίδιος δεν έκρυβε τον ενθουσιασμό του για τις εξελίξεις, όταν το Γένος επανεστάτησε⁶³.

Στην προετοιμασία τού Γένους για την επανάσταση του 1821 ο Κοραΐς ήταν ένας από τους πνευματικούς άνδρες, οι οποίοι προεπαναστατικά τεκμηρίωσαν θεωρητικά τον ένοπλο αγώνα. Μάλιστα, αν και ήταν Διαφωτιστής, δεν δίστασε να τεκμηριώσει θεολογικά την αντίσταση των Ελλήνων κατά των Τούρκων στο έργο του «Διδασκαλία αδελφική». Το γεγονός αυτό δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει, καθώς οι κεντρικοί πυλώνες της ανεξάρτητης από τους Τούρκους ελληνικής πολιτείας εταυτίζοντο στη σκέψη του με την πεμπτουσία τής χριστιανικής θρησκείας⁶⁴.

Στην εισαγωγή τού παρόντος κειμένου θέσαμε το ερώτημα: Ποία ήταν η θεολογική τεκμηρίωση του αγώνα κατά τον Κοραΐ και πού εδράζεται; Μέσα από την πραγμάτευση του θέματός μας διαπιστώσαμε ότι ο Κοραΐς εδράζει τις θεολογικές απόψεις του κυρίως στον Απ. Παύλο και στις «Πράξεις Αποστόλων». Δευτερευόντως χρησιμοποιεί το «Κατά Ματθαίον» Ευαγγέλιο, το «Α΄ Βασιλειών», τα βιβλία των Μακκαβαίων, καθώς και ένα τροπάριο της Εκκλησίας. Όμως, πέραν από τα προαναφερόμενα βιβλία, ο Κοραΐς χρησιμοποιεί βασικές αρχές τής Χριστιανικής Ηθικής, στις οποίες προσαρμόζει το αίτημα για ελευθερία και αντίσταση κατά των Τούρκων.

Όπως η σκλαβιά στους Τούρκους ήταν αποτέλεσμα της κακής πολιτικής των «Γραικορωμαίων» αυτοκρατόρων, έτσι και η ελευθερία θα έλθει ως αποτέλεσμα της στάσης των Ελλήνων. Συγκεκριμένα, όταν οι συνθήκες δεν το επιτρέπουν, θα πρέπει να αποφεύγεται η αναμέτρηση με τους Τούρκους, ως κίνηση παθητικής αντίστασης. Στην προοπτική αυτή, υπονοεί ότι, όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν, οι Έλληνες θα πρέπει να κινηθούν επιθετικά κατά των Τούρκων. Τότε θα πρέπει οι Έλληνες να ομοιάσουν στην πολεμική τέχνη με τους Μακκαβαίους. Αμφότερες οι προαναφερόμενες συμπεριφορές των Ελλήνων εδράζονται σε χωρία της Αγίας Γραφής. Ειδικότερα, ο Κοραΐς τεκμηριώνει το αίτημα της ελευθερίας από τους Τούρκους μέσα από την αλληγορική ερμηνεία βιβλικών χωρίων, στα οποία οι Έλληνες, ως απόγονοι της Σάρρας, πρέπει να είναι ελεύθεροι από τα τέκνα της Άγαρ, δηλαδή από τους Τούρκους.

Τέλος, η σκλαβιά στους Τούρκους έχει και σωτηριολογικές προεκτάσεις. Η ερμηνεία αυτή εδράζεται στο ότι οι Τούρκοι, στερώντας την ελευθερία από τους Χριστιανούς, στερούν ταυτόχρονα και τη δυνατότητά τους να οδηγηθούν στην αρετή.

60 Βακαλόπουλος 1991, 102-103.

61 Αδαμάντιος Κοραΐς 1798, 26.

62 Παπαδάκη 2016, 12.

63 Πολίτης 2007, 241 κ.εξ.

64 Παπαδόπουλος 2014, 1.

Η συνεπαγωγή αυτή είναι κεφαλαιώδους σημασίας, καθώς η ανάπτυξη της αρετής οδηγεί στην ηθική τελειότητα και στη μετοχή τού ανθρώπου στην άκτιστη αρετή του Θεού, δηλαδή στη σωτηρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

Αισχύλος: *Πέρσαι*.

Αριστοτέλης: *Μετεωρολογικά*.

Ανώνυμος (1798): *Διδασκαλία πατρική: Συντεθείσα παρά του Μακαριωτάτου Πατριάρχου της αγίας πόλεως Ιερουσαλήμ κυρ Ανθίμου εις οφέλειαν των Ορθοδόξων Χριστιανών νυν πρώτον τυπωθείσα δι' ιδίας δαπάνης του Παναγίου Τάφου*. Εκδόσεις Ιωάννης Πογώς, Κωνσταντινούπολη.

Γρηγόριος ο Θεολόγος: *Λόγος ΙΖ' . Προς τους πολιτευομένους της Ναζιανζού αγωνιώντας, και τον άρχοντα οργιζόμενον*. PG 35, 964-981.

Κοραής, Αδαμάντιος (1798): *Αδελφική διδασκαλία προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την ωθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς*. χ.ε., Ρώμη.

Κοραής, Αδαμάντιος (χ.χ.): *Αυτοβιογραφία, Παπατρέχας, Εύπνιον*. Εκδόσεις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα.

Συλλογικό (2015): *Ιερατικόν*. 8^η έκδ. Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, Αθήνα.

Tzu, Sun (2008): *Η τέχνη του πολέμου*. Εκδόσεις Οξύ, Αθήνα.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος Α. (1991): *Νεοελληνική ιστορία (1204-1940)*. Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Δημαράς, Κωνσταντίνος Θ. (2009): *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα.

Enepekides, Polychronis K. (1959): *Adamantios Coray: tirés des archives d'une étude parisienne et des Archives de la Seine*. Εκδόσεις Akademie-Verlag, Berlin.

Ζαχαρόπουλος, Νίκος Γρ. (1983): *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*. Εκδόσεις Παν. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη.

Ζυγογιάννη, Βασιλική Ν. (2019): *Μοναχισμός στον ελλαδικό χώρο κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αι.* Μεταπτυχιακή εργασία. ΕΑΠ. Πάτρα.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ. (2010): *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Στο Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ. και Κ. Zükrü Ilıcak. 1821 Η γέννηση ενός έθνους-κράτους. τ. Ε'. Ιδεολογικά ρεύματα: Έλληνες-Οθωμανοί. Αθήνα: Εκδόσεις Σκάϊ, 8-61.

Κρικιώνης, Χρίστος Θ. (1991): *Η Ορθόδοξος Εκκλησία πρωταγωνιστής της εθνεγερσίας του 1821: Κληρικοί-Νεομάρτυρες-Εθνομάρτυρες*. Εκδόσεις University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Λαδάς, Γεώργιος Γ. (1934): *Βιβλιογραφικά έρευνα αναφερόμενα εις τα έργα του Αδαμάντιου Κοραή*. Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον των βιβλιοφίλων, Αθήνα.

Μαλαφάντης, Κωνσταντίνος Δ. (2013): *Ο Αδαμάντιος Κοραής ως παιδαγωγός*. Πρακτικά Συνεδρίου «Λόγιοι της Τουρκοκρατίας». Μνημοσύνη 19. Αθήνα: Εταιρεία Ιστορικών Σπουδών επί του Νεώτερου Ελληνισμού, 125-155.

- Μάμουκας, Ανδρέας Ζ. *Αδαμάντιος Κοραΐς: Βίος και έργα*. Αθήνα: Εκδόσεις MIET, 1989.
- Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι. (2004): *Χριστιανική Ηθική*, τ. ΙΙ. 2^η έκδ. Εκδόσεις Παν. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη.
- Μαντούβαλου, Μαρία (2010): *Άνθιμος Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ Πάσης Παλαιστίνης καὶ τὸ ἔργο του: Διδασκαλία Πατρική*. Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» 2ο Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Ἅγιοι Τόποι καὶ Ρωμηοσύνη» Αθήνα Κυριακή 30 Μαΐου 2010. <http://www.romiosini.org.gr/7F70EBB3.print.el.aspx> (Ἡμ. ανάκτησης: 22 Μαρ 2021).
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. (2012): *Ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία: Ἀπὸ τὴν ἀλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἕως σήμερα*. Εκδόσεις Αντ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη.
- Μαράς, Αναστάσιος Γ. (2008): *Ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Στο: Πατερικὴ Θεολογία καὶ χριστιανικὸς πολιτισμὸς*. 2^η έκδ. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης, 50-56.
- Παπαδάκη, Λυδία (2016): *Ὁ Αδαμάντιος Κοραΐς καὶ ἡ "Ἐκπολιτιστικὴ Ανατολή" τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας*. Journal of the Modern Greek Studies Online 2. Αθήνα: 1-40. <http://www.moderngreek.org.uk/journal/sites/default/files/articles/Papadaki%202016.pdf> (Ἡμ. Ανάκτησης: 19 Μαρ 2021).
- Παπαδόπουλος, Σίμος (2014): *Μανία Παιδείας: Τὸ εθνοπαιδαγωγικὸ ὄραμα τοῦ Αδαμάντιου Κοραΐ: Διαχρονικὸ καὶ ἐπικαιρὸ*. Πρακτικά του Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικῆς καὶ Ἐκαπίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 7^ο Πανελλήνιο Συνέδριο 10-12 Οκτωβρίου 2014. ISSN: 1790-8574. http://utopia.duth.gr/sypapado/index_htm_files/2015-FINAL%20-%20paradopoulos%20Mania%20Education%20The%20nation%20educational%20vision%20of%20Adamantios%20Korai.pdf (Ἡμ. Ανάκτησης: 30 Μαρτίου 2021).
- Πεχλιβάνος, Μίλτος (1999): *Ἐκδοχῆς νεοτερικότητας στὴν κοινωνία τοῦ γένους: Νικόλαος Μαυροκορδάτος-Ἰώσηπος Μοισιόδαξ-Αδαμάντιος Κοραΐς*. Δρ Φιλολογίας. Εκδόσεις ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- Πολίτης, Αλέξης (2007): *"Ἄν ἤρχιζε μετὰ εἴκοσι χρόνους..." Ὁ Κοραΐς, οἱ κοινωνικὲς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*. Ὁ Ερανιστής 26. Αθήνα, 241-254.
- Podskalsky, Gerhard (2005): *Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821: Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν Δυτικῶν δογμάτων μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση*. Μετάφρ. Γ. Δ. Μεταλληνός. Εκδόσεις MIET, Αθήνα.
- Τριαντάρη, Σωτηρία (2002): *Οἱ πολιτικὲς ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν διανοητῶν: Ἀπὸ τὸν δέκατο ὡς τὸν δέκατο τρίτο αἰῶνα μ.Χ.* Εκδόσεις Ἡρόδοτος, Αθήνα.
- Finlay, George (2021): *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*. τ. Α'. Μετάφρ. Αλεξ. Παπαδιαμάντης. Εκδόσεις Το Βῆμα, Αθήνα.
- Χαραλαμπίδης, Δημήτριος (1998): *Ὁ Αδαμάντιος Κοραΐς καὶ ἡ Πολιτικὴ*. Διδακτορικὴ Διατριβή. Τμήμα Κοινωνιολογίας/Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Χατζηφώτης, Ἰωάννης Μ. (1985): *Πρόλογος*. Στο Πρίντζιπας, Γιώργης Θ. Λογάδες τοῦ Γένους: Ἀγνοημένοι δάσκαλοι τῆς Τουρκοκρατίας. Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 11-17.
- Χρήστου, Παναγιώτης Κ. (1960): *Αἱ περιπέτειαι τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων τῶν Ἑλλήνων*. Ανάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Εκδόσεις, Θεσσαλονίκη.
- Χρήστου, Παναγιώτης Κ. (2003): *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία: Πατέρες καὶ θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ*. τ. Β'. 2^η έκδ. Εκδόσεις Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη.

ADAMANTIOS KORAI: THEOLOGICAL DOCUMENTATION OF THE STRUGGLE AGAINST THE TURKS

Summary:

Adamantios Korais (1748-1833) was possessed by hatred and aversion against the Turks. As he was influenced by the principles of the French Revolution, he wanted the enlightenment of the Greeks. Although Korais became known mainly for his literary works, he also wrote theological works. A characteristic example for the understanding of his theological conceptions is his work "Brotherly Teaching". Although he was influenced by the Enlightenment, he did not hesitate to sustain theologically the resistance of the Greeks against the Turks in his work "Brotherly Teaching". This fact should not surprise us, as the central pillars of the future Greek state, independent of the Turks, were identified in his thought with the quintessence of the Christian religion.

From the title of the work we realize that Korais, addressing his compatriots, does not call them either Romans or Hellenes, but Greeks. That was a conscious choice, as he believed that the Romans had deprived the Greeks of their freedom. However, in his text he refers to "Greco-Roman" emperors. In any case, the result of the bad policy of those emperors was the slavery to the Turks. Just as slavery to the Turks was due to the rulers of the Greeks, so freedom will come as a result of the attitude of the Greeks.

Korais bases his theological thought mainly on the Apostle Paul and the "Acts of the Apostles". Secondly, he uses the "Gospel according to Matthew", the "Samuel 1/1 Kingdoms", the books of the Maccabees, as well as a troparion of the Orthodox Church. But beyond the afore-mentioned books, Korais uses basic principles of Christian ethics, to which he adapts the demand for freedom and resistance against the Turks.

In particular, when conditions do not allow for it, confrontation with the Turks should be avoided, as a move of passive resistance. In this perspective, he implies that, when conditions allow for it, the Greeks should move aggressively against the Turks. Then the Greeks should fight like the Maccabees in the art of war. Both the afore-mentioned attitudes of the Greeks are based on passages from the Bible. In particular, Korais documents the demand for freedom from the Turks through the allegorical interpretation of biblical passages, in which the Greeks, as descendants of Sarah, must be free from the children of Agar, that is, from the Turks.

Finally, slavery to the Turks has soteriological implications. This is because the Turks, by depriving the Christians of their freedom, at the same time deprive them of their ability to be led to virtue. This fact is of fundamental importance, as the development of virtue leads to moral perfection and to man's participation in the uncreated virtue of God, that is, to salvation.

Keywords:

Mark the Evangelist,
parable of the evil farmers,
Theology of History,
God, Prophets,
Son of God,
hermeneutical method.